

Пролог. САКАЛАС

*Село Пенагаліс
Анікціяйська волость, Литва
1945 рік, травень*

Настав мир, тут і тепер, відразу.

Таке враження склалося в Сакаласа, коли він повернувся у село після перевірки постів. Командир завжди обходив периметр сам. Із цього починав ранок, цим завершував день. Брати¹ за останній тиждень помітно розслабилися, адже боїв не було давненько. На сусідню округу росіяни рипалися частіше, а от тутешні Трошкунайські ліси минали від кінця квітня.

Ходили навіть чутки, що Червона армія взагалі відступає від території, які не здатна контролювати повністю. А отже, як багатозначно подейкували обізнані селяни, велика війна її виснажила, не будуть червоноармійці розпорошувати сили, почнуть потроху домовлятися. Потреба в партизанах відпаде. Загони легалізуються, стануть чимось на кшталт народної поліції — і потому розбіжаться в різні боки стрібуси², втікаючи від справедливої кари.

---

¹ Брати: тут — самовизначення бійців, учасників литовського збройного опору. Водночас спосіб звертання один до одного.

² Стрібуси (стрібаси, від лит. *stribai* — виродки) — місцеві колаборанти, так звані допоміжні загони самооборони. Створювалися з лояльних до радянської влади громадян для виявлення партизанів, місцевого підпілля та контролю за настроями населення. Український аналог у ті часи — «яструбки» в Західній Україні, у регіонах поширення збройного опору радянській окупації.

Щоправда, тут, у Пенагалісі, їх уже не було. Кого не судили, а відтак не розстріляли після того, як округ Юргіса Адамкуса-Сакаласа¹ взяв край під контроль ще в середині квітня, ті кудись позникали. Навіть батьків на свята не навідували. Це вважалося не лише неповагою, а й одним із найбільших гріхів. Утім, як справедливо сказав тутешній учитель Кястас, вони вже нагрішили зрадою. Тож усі наступні погані вчинки лише додають ганьби.

Отже, явних ворогів на *своїй* території партизани вже не бачили третій тиждень. Життя поволі почало налагоджуватися: входила у силу весна, селяни поринули в господарські справи й дуже швидко заспокоїлися. Проте Сакалас усе ж уважав: зарано розслаблятися й святкувати перемогу. Тим паче, що перемогу як таку не оголошував ще навіть диктор Левітан, який щодня читав зведення від радянського інформбюро. Бо йшли під Берліном, і десь там, цілком можливо, воювали ті четверо з їхнього села, які не встигли схватися минулого року від мобілізації.

Відчуття миру було оманливим. Та водночас Юргіс чудово розумів: люди втомилися й хочуть мирного життя настільки, що готові присипляти себе, втішати, навіть дурити. Сакалас же більше схилився до думки обережних та поміркованих.

Наприклад, того ж Кястаса Стакутіса. Він уникнув усіх мобілізацій — литовських, потім, після червоного вторгнення, радянських, далі німецьких і ось тепер знову радянських — через природну ваду: ліву ногу коротшу за праву.

---

¹ Сакалас (лит. sakalas) — сокіл.

Злі язики плескали: це одна із причин, чому за нього вийшла Ліліта Римша — молодша на п'ятнадцять років дівчина з Нюроніса, села неподалік. Вчитель мав не лише поважну службу, а й загалом авторитет у краї. До всього, мешкав сам на хуторі, де було пристойне господарство. І, що найважливіше, — Кястаса ніхто не міг забрати до війська. Ліліта ж була з неможливих, батько роками наймався в батраки, і посагу за дівчиною не було. Хай там як, на неї поглядали молодші й здоровіші. Проте кожного, як настане час, могли забрати на війну. Вдовою, ще й незабезпеченою, метка дівка лишатися не хотіла. Кястаса ж разом із обійстям хіба дурна бомба забере, але від того ніхто не застрахований. Тож молода працююча дружина вправно тягнула на собі господарство всі ці роки. Дітей не нажили, до того ж гуляли чутки, що Ліліта не проти стрибнути в гречку з молодими. Та свічку ніхто не тримав, тому плітки лишалися плітками.

Непридатний для жодного війська, жодного дня не воювавши, сорокарічний учитель судив мудро:

— Перемога не означатиме миру для литовців. Мир настане, коли ми знову зможемо обирати собі власного президента. Поки литовцям цього не дозволять, миру не буде. Хто б там що не крякав.

Та більшість партизанів його майже не слухала.

Сакаласу теж, звісно, подобалося спати вдома, на ліжку, а не під землею, у вологому бункері. Їсти шалтибарцай¹ зі свіжою сметаною і кислим молоком, а не лише копчене сало з простим, зробленим на заквасці

---

¹ Шалтибарцай (лит. šaltibarščiai) — холодний борщ, готується на основі буряка й кефіру.

хлібом — харчі звичні та одноманітні, які втомлювали шлунок. Обідати за столом, а не в лісі, спершись спиною на стовбур дуба. Смакувати витриманий сушений сир із пивом, звареним батьком за успадкованим ледь не в шостому коліні рецептом, і не думати, що цей кухоль може стати останнім. Проте Юргіс розумів: звикати до такого щастя ще зарано.

Ще б знайти потрібні слова, щоби чіткіше пояснити свої сумніви та відчуття не лише братам, підлеглим, а й односельцям.

Сакалас уже знав головну новину цього травневого дня. Партизани ловили хвилі англійського радіо й швидко друкували коротенькі листівки або пускали округою поголос. Слухали вони й Москву, але там добу тягнули з повідомленням. І взагалі назвали іншу, сьогоднішню дату. Без перебільшення, це була найважливіша новина року. На неї чекали зо дня на день, і партизанських командирів навіть бентежило затягування очевидного, очікуваного для Німеччини фіналу.

Але звідки про капітуляцію почули брати в караулах, попервах лишалося для Юргіса загадкою. Вони не мали права залишати пост. А селяни не мали права носити їм на секреті харчі — це виказувало засідку. Окрім того, в секреті їм також заборонено курити. Вживати спиртне — тим паче. Тому подиву та обуренню не було меж, коли Сакалас уздрів у секреті на північній околиці Лютаса¹, Локіса² й Ажуоласа³, які частувалися пивом.

---

¹ Лютас (лит. liūtas) — лев.

² Локіс (лит. lokys) — ведмідь.

³ Ажуолас (лит. ąžuolas) — дуб.

Особливо вибісив брат Лютас — Вітовт Лукша, якому командир довіряв найпаче. На відміну від багатьох, той мав більше, ніж чотири класи освіти, пройшов вишкіл у сержантській школі. Мав на кітелі три вертикальні нашивки, відповідні рангу старшого сержанта, зарекомендував себе в боях та небезпідставно був зразком Литовської армії свободи¹. Завжди поголений, у випраній формі, чоботи примудрявся чистити навіть у лісі, а верхній гудзик на комірці ніколи не послабляв на службі. Зараз же його кашкет ледь тримався на стриженій потилиці, розстебнутий гудзик відкривав борлак на горлі, а автомат не лежав — валявся на травневій травичці. Поруч Вітовт акуратно виклав три ребристі гранати, що збоку скидалося на добровільне складання зброї. Його підлеглі-вартові теж покладали поруч автомати й карабіни, сиділи колом і по черзі пригощалися пивом із сірого бляшаного бідона.

Побачивши Сакаласа, трійця підхопилася без команди. Лютас навіть застебнув комір, та все одно мав надто, аж навіть злочинно розслаблений вигляд як для старшого караулу. Командир нічого не встиг сказати, та й не мусив: усе читалося на його враз почервонілому від гніву обличчі. Вітовт випередив його і чітко доповів:

— Святкуємо перемогу, пане капітане! Все одно змінємося скоро.

¹ Литовська армія свободи (Lietuvos Laisvės Armija) — підпільна воєнізована організація, створена в грудні 1941 року студентом Вільнюського університету Казисом Веверскісом-Сенісом. Ставила за мету відновлення Литвою державності, тимчасово втраченої після радянської окупації влітку 1940 року. До середини 1944 року вела в підпіллі переважно політично-просвітницьку діяльність. Після вигнання німців із території країни Червоною армією стала на шлях збройного опору, який чинила партизанськими методами.

Хотілося гаркнути, аби здригнулася округа й почули всі в Трошкунайських лісах. Проте Юргіс дивом стримався й замість крику мовив неголосно, зважуючи кожне слово:

— Хто дозволив? Ви забули, що таке дисципліна? Яка в біса перемога?

— Ти ж знаєш, — примирливо відповів Лютас, намагаючись притлумити можливий скандал і прогнозовану прочуханку.

— Звідки знаєш ти? — запитав Сакалас строго.

— Шарка¹ на хвості принесла, — Лютас спробував усміхнутися, але вийшла бентежна гримаса. — Справді Шарка — його наречена, — він кивнув на принишклого Локіса.

— Гарна пара, сорока і ведмідь, — Юргісові очі не усміхалися. — Жінку вибрати — не бублики купувати, так у нас кажуть. Навчив би свою любу Шарку менше тріскотіти.

Своє прізвисько Біруте Матяліте дістала через вдачу першою дізнаватися всі, навіть найнезначніші новини, й розносити селом — як кажуть, немов сорока на хвості. Зараз дівчині було вісімнадцять, але ще змалку вона звідкілясь знала, в чіємусь хліві отелилася корова та як нарекли приплід. Або хто кого покликав на побачення, хто кого до кого приревнував і через що насправді побилися на сільських танцях. Повз вуха Біруте не проходило нічого, і в якийсь момент частина односельців почала справді боятися дівчину-підлітка. Вона не ображалася на Шарку, ба більше — як стала зв'язковою, взяла сільське прізвисько собі за підпільний

---

¹ Шарка (лит. šarka) — сорока.

псевдонім. Її вміння бувати там, куди не всякого пустять, чути й бачити те, що навіть ненавмисне ховається від сторонніх вух та очей, і при цьому не викликати у ворога жодних підозр стало для лісових братів дуже корисним. Як згодом зрозумів Сакалас, балакучу зв'язкову у ворожому таборі всерйоз не сприймали. Тут мимоволі постаралися місцеві стрібуси: знаючи про нестримний язичок Біруте, вони просто не могли уявити, що такій *сороці* хтось дійсно довірить бодай якийсь секрет — роздзвонить відразу. Натомість Шарка справді могла забалакати кого завгодно, забити баки, при тому не виказавши жодної більш-менш важливої інформації.

Певною мірою Біруте Матяліте була ідеальною зв'язковою, для якої навіть не треба вигадувати спеціальної легенди.

І дівчина справді готувалася до заручин із Алексасом Бучісом — Локісом, двадцятирічним партизаном, своїм сусідою. Вони виростили разом, ще й дуже одне одному пасували. Алексас — справжній ведмідь: високий, з широкими кістками і міцними м'язами, неговіркий, на вигляд вайлуватий. Аж поки не брався до роботи, хай господарської чи військової — вайлуватість зникла. Діяв швидко, вправно, зі знанням справи.

За часів республіки¹ Бучіси мали млин. Потім росіяни його забрали, а старшого Бучіса, батька чотирьох

¹ Литовська Республіка (Lietuvos Respublika) — держава в Північній Європі, що існувала з 1918 по 1940 рік. Після 1920 року внаслідок польсько-литовської війни її історична столиця Вільнюс перейшла під контроль Другої Речі Посполитої, а тимчасовою столицею стало місто Каунас. У червні 1940 року СРСР анексував Литовську Республіку. Натомість була створена Литовська РСР з маріонетковим прокомуністичним урядом, що увійшла до складу Радянського Союзу.

дітей, заарештували за доносом. За рік німці його випустили. От тільки чоловік після анікщяйської тюрми погано ходив — від побоїв із часом очухався, але в холодній камері застудив ноги, відтоді раз по раз на зміну погоди крутило. Трьом синам Бучіса вдалося відкрутитися від мобілізації до Вермахту: старший брат Алексаса записався в самооборону, а сам він із меншим братом та сестрою відновив роботу млина й чесно здавав борошно владі. Коли ж росіяни знову повернулися, то забрали старшого — звинуватили в службі німцям, швидко судили й розстріляли. Цього не витримало й без того слабке батькове серце. А тим Бучісам, котрі залишилися живими й вислизнули від НКВС, зосталася одна дорога — в ліси, у бункер.

Локіс відтоді був героєм Шарки.

— Її сусіда налагодив приймач із короткими хвилями, — пояснив Алексас таким тоном, мовби каювся на сповіді в ксьондза. — Почула про перемогу. Прибігла до нас сюди. Пива принесла. Їхнє пиво, на заручини готували.

— То дівка вже готова ховатися¹? — скептично поцікавився Сакалас. Відповіді не дочекався, підтягнув ремені портупеї, поправив кашкета. — Все з вами зрозуміло. Кортить швидше миру, весілля, робити діточок. Кому з вас більше свербить, уже й не вгадаю. Дівці, напевне. Дівчата частіше хочуть заміж, хлопці відбріхуються, все задню дають.

— Нічого я не даю! — щиро образився Локіс. — На весілля пів села запросимо, вже домовилися!

---

¹ За давньою литовською весільною традицією, коли в дім молодої приходив молодий з почетом та сватами, молоду часто переховували.